

Amikor elkezdtek tervezni ezt a fókuszot, még fogalmunk sem lehetett arról, hogy 2019 végén a budapesti Katona József Színház példaértékű lépést tesz: elbocsátja Gothár Pétert, akiről mint zaklatóról egy áldozata bejelentést tett, ezért életbe lépett a színház belső eljárásrendje, és a rendezőt a folyamat végén kitiltották a színház területéről. Ismét zárójelbe került azonban a #metoo általános kérdése a Katonát és a Színház- és Filmművészeti Egyetemet érő olcsó politikai támadások hatására, amelyek az ügyet politikai haszonszerzés céljából kiforgatva megalkották a „zaklatószínház” kifejezést. A rendszerszintű probléma érdemi és szakszerű feltárása helyett továbbra is inkább „egyedi esetekről” hallani. A magyar #metoo kirobbanása után két évvel megint csak nagyon más tapasztalható Magyarországon, mint amit összeállításunk német nyelvterületről szóló cikke bemutat, bár a zaklatásokkal szembeni fellépés és az eljárásrend-kialakítás ott sem teljesen problémamentes. Itthon elmondható, hogy az elkövetők idővel visszazivárogtak a szakmai nyilvánosságba, és a FESZ 2017-ben alapított munkacsoportjait, továbbá néhány elemző cikket leszámítva a színházi szakma egy közös fórum megszervezését sem tartotta szükségesnek a problémák kibeszélésére és a megoldás keresésére – ehelyett a tabusítás működött. Ezt a tabut töri meg a független és a táncszféra néhány momentuma: a #metoo-ra adott kevés színházi válasz egyike a *Ráolvasás* című előadás (Stúdió K), a FESZ „Biztonságos terek” konferenciája, valamint a meztelenség fotó- és videórepresentációjának, illetve az azokkal való visszaéléseknek a megvitatása a táncszakmában.

TUDATOSAN, FELELŐSSÉGGEL KEZELENDŐ

Hogyan tud „jól” válaszolni a szakma a színházon belüli hatalmi visszaélésekre, zaklatásokra, és mi ezeknek a kiváltó oka? A Független Előadó-művészeti Szövetség (FESZ) által kidolgozott, és egy konferencia keretében elindított biztonsagosterek.hu program apropóján az esemény szervezőivel, RIHAY-KOVÁCS ZITÁVAL és DERES KORNÉLIÁVAL beszélgetett PROICS LILLA.

– *Milyen nemzetközi kezelési gyakorlatokról tudunk a #metoo után, ami számunkra is érdekes lehet?*

Rihay-Kovács Zita: Általános nemzetközi trend az, hogy szabályozni kell. Az egyik ilyen ismert anyag az Isztambuli Egyezmény, a másik az ILO (International Labour Organisation) – 2019 júniusában elfogadott – munkahelyi zaklatás elleni egyezménye, amelyben az aláíró tagállamok vállalják, hogy külön jogi szabályozást léptetnek életbe. Ez nemcsak a munkavállalókra vonatkozik, nemcsak a munkahelyen érvényes, hanem bárhol, és bárkire, akit jogi védelem illet bármilyen munkavégzéssel kapcsolatos helyzetben. Mindebből az is következik, hogy a munkaadóktól és fenntartóktól elvárható, hogy olyan szabályozást dolgozzanak ki, amely segít abban, hogy a munkahelyek olyan biztonságos terekké váljanak, ahol senki sem kerül kiszolgáltatott helyzetbe. A Deutscher Bühnenverein által kiadott nyilatkozatot Kricsfalusi Beatrix küldte át: ezt minden német zenekar és színház vezetője aláírta, és mi is ezt vettük alapul. Amikor

pedig friss szakszervezeti munkatársként Londonban kapcsolatba kerültem az ottani, negyvenhétezer tagot számláló szakszervezettel, amelyen belül egyébként külön osztály foglalkozik a zaklatási ügyekkel, akkor az ő kampányukkal is megismerkedtem. Ezen kívül időközben eljutott hozzánk egy japán előadóművészek által indított petíció, miután a Japánban elfogadott zaklatás elleni törvény csak munkavállalókra vonatkozott, amit azért nehezményeztek, mert az előadóművészek kilencvennyolc százaléka vállalkozóként dolgozik. A Nemzetközi Színházi Szakszervezeti Szövetség is küzd azért, hogy ennek a területnek, illetve témának legyen külön szabályozása.

Deres Kornélia: A német előadó-művészeti szakma reakciója a zaklatási történetek felszínre kerülése után a téma megszólítása és közös etikai kódex elkészítése volt. Szimbolikus és konkrét értelemben is megnyugtatóbb mindez, mint ami itthon történt, történik. Annak ellenére, hogy 2017-ben a FESZ fórumot hívott össze és munkacsoportot alakított, vala-

mint több fontos cikk megjelent a szakmai nyilvánosságban, a teljes szakmát láthatóan mégsem foglalkoztatta annyira sem a jelenség, sem az, amit az egyes történetek a rendszerről felfedtek, hogy közösen megtárgyalja, és valamilyen választ adjon rá. A kognitív diszzonanciát persze csökkenti, ha csupán egyéni eltévelyedésként lát(tat)ják a sokadik zaklatási történetet is, pedig mindez elsősorban arról a munkahelyi, szakmai és társadalmi rendszerről beszél, amely lehetőséget ad arra, hogy ezek újra és újra megtörténhessenek anélkül, hogy a közeg adaptívan reagálna a felszínre került problémákra. A FESZ „Biztonságos terek” kampányában 2019 novemberében ajánlatként közreadott viselkedési kódex nem specifikus szöveg, és semmi olyasmi nincs benne, amit egy jó érzésű ember ne írhatna rögtön alá. Viszont ettől függetlenül még mindig hiányzik a közös szakmai diskurzus, a nyelv megtalálása. Ez utóbbi alapvető fontosságú: megtalálni azt a közös nyelvet, amelyen megszólíthatóak ezek a helyzetek, hogy ne a szokásos, a kelet-európai diktatúra-tapasztalatra hagyatkozó megoldás, a tabusítás, az elfedés legyen a válasz. Hiszen ahogyan az egyén szintjén is elkerülhetetlenül feltör az elnyomott, ki nem beszélt, nyelvet nem találó trauma, ez a társadalom szintjén is ugyanígy működik.

– Szép vállalás ezzel foglalkozni, amikor a közegben erre nincs nagy politikai akarat – hiszen a témához értő két kis civil szakmai szervezet meglehetősen periférikus, az intézményrendszer pedig felkészületlen.

D. K.: Alighanem nagy gondban vagyunk társadalmi szinten. Amíg minden egyes munkahelyen nem lesz világos, hogy a szexuális zaklatás vagy a hatalommal való visszaélés nem maradhat következmények nélkül, és nem lesz az ilyen helyzetek kezelésére átlátható protokoll, addig a sajtó fogja „megoldani” ezeket az ügyeket, mert az áldozatok hangját az adott közösségben senki nem erősíti fel, nem támogatja. És nem csupán kódexekről és szabályozásról beszélünk itt, hanem arról is, hogy ezek az információk elérhetőek legyenek a közösség minden tagja számára. Mindenkinek tudnia kell, adott esetben kinek szólhat, írásban vagy szóban tud-e jelezni, névvel vagy anonim módon nyújthat-e be panaszt, kaphat-e közben pszichológiai és jogi támogatást, és így tovább. De probléma az is, hogy civil szakmai szervezetek segítségét kell ahhoz kérni, hogy az ember megtudja, mi a jogi mozgástere egy adott zaklatási ügyben. Feljelentést tenni ugyanis közel sem olyan egyszerű, mint ahogyan az a kéretlen tanácsadók fantáziájában él, mivelhogy a sértettet gyakran igyekeznek lebeszélni, eltéríteni szándékától, aki gyakran emiatt kénytelen feladni az elhatározását – ezt nem lehet pusztán egyéni szinten kezelni.

– Mindez tehát rendszerprobléma is?

D. K.: Elsősorban az. Rengeteg olyan szituáció van, amikor felnőtt fejjel mindenki tisztán látja, hogy határátlépés történik. Akkor homályosul csak el ez a tisztánlátás, ha egy közösség tagjai nagyon erősen másra vannak kondicionálva, szocializálva: kifejezetten a félrenézésre, arra, hogy addig örüljön az ember, amíg nem őt bántják. Ahol, mondjuk, az az alap, hogy egy rendező büntethet, fenyegethet, megalázhathat, félelemben tarthat egy színészt. És erre a válaszreakció a hallgatás.

– Melyek azok a társadalmi adottságok, amelyek akadályozzák a jó gyakorlatot?

R.-K. Z.: A tapasztalatok szerint ha a rendőrségen – folytatva a korábbi gondolatmenetet – esetleg elindul egy eljárás, akkor nem azt kezdik vizsgálni, hogy mi történt, hogyan tör-

Rihay-Kovács Zita

Deres Kornélia

tént, hanem azt, hogy történt-e egyáltalán valami. A magyar hatóságok egyszerűen felkészületlenek. Ezzel valóban nehéz egyéni szinten bármit is kezdeni. És innen nézve tényleg fontos a sajtó feladata, hiszen elvégzi az állami hatóságok által el nem végzett munkát. Számtalan más ügyben is a sajtó végzi a nyomozó hatóság feladatát azzal, hogy pontosan feltárja a jelenlegi törvények által egyértelműen kifogásolható eseteket.

– Ideális esetben mi a sajtó szerepe, feladata?

R.-K. Z.: Ez égető kérdés. A Katona József Színház ügyében például nagy felelőssége van a sajtónak. A mi olvasatunkban volt egy korrekt, eddig még soha nem történt megoldás: egy színház eljárta a meglévő eljárásrendje alapján. Nem

mondom, tele volt az ügy – elsősorban kommunikációs – hibákkal, de végül a sajtó bűnbakot csinált a színházból. Ami nemcsak a konkrét esetben kifogásolható, de elriaszthatja az összes többi áldozatot és színházat attól, hogy eljárjanak hasonló esetekben.

– *Bocsánat, de ne nevezzük a közpénzből finanszírozott, hatalmat kiszolgáló propagandagépezetet sajtónak.*

R.-K. Z.: Igazad van, a szerző nélküli, máshonnan elemelt tartalmakból összeállított önkényes értelmezés nem újságírás, ugyanakkor megjegyzem, hogy a korrekt cikkek fölött szereplő félreérthetően sugalmazó, kattintásvadász címek is károsak.

– *Mit tartotok jó gyakorlatnak? Kinek kell eljárni egy problémás esetben?*

R.-K. Z.: Néhány értő embernek. Nemrég beszélgettünk erről egy igazgatóval, aki elcsodálkozott, neki miért nem kell benne lennie abban a bizottságban, amelyik kivizsgálja a bejelentett eseteket. De végül megértette és elfogadta. Mit sem számít, ha egy igazgató népszerű, és nyugodt szívvel fordul hozzá, akit sérelem ért – a szabályzatokat nem emberekre írjuk, hanem feladatkörökre. A legfontosabb azonban a tájékoztatás, az információhoz való hozzáférés. Ahogy a tűzvédelmi szabályzatot ki kell tenni a falra, ezt is ki kellene.

– *Egyéni szinten mit tehet az, aki éppen bekerül egy olyan közegbe, ahol még nem jelent meg ez a fajta szemlélet?*

D. K.: Tudatossá kellene válni, vagy annak maradni. Aki a hierarchiában lejjebb van, annak is joga van rámutatni arra, hogy neki mi komfortos, és mi nem – ezt más nem döntheti el helyette, hiába rendelkezik nagy szakmai tapasztalattal. Hiszen amikor rendezői színházról beszélünk, akkor egy hierarchiáról, egy patriarchális rendszerről is beszélünk. A szabályozás persze nem könnyű, ha a rendszer maga diszfunkcionális – mint ahogy a rendezői színház is a rendező felelősségére épít, az alkotótársak feletti többlethatalomra, ami magában hordozza a hatalommal való visszaélés lehetőségét. Ezt pedig reflektíven, felelősséggel kellene kezelni. De mindezt egy olyan társadalomban várjuk el, amelyben eleve komoly deficitek vannak: hiszen azt már óvodás kortól kezdve kellett volna/kellene tanulni, amit a testhatárokról, énhatárokról elég pontosan tud a pedagógia és a pszichológia vonatkozó része. A specifikus kérdés pedig az, hogy a színházi (szélesebb értelemben véve: egyetemi, középiskolai, általános iskolai) képzésekbe mindezt hogyan lehet integrálni. Ha, mondjuk, az egyetemisták tudatosak lehetnének mindebben, sokkal kevésbé válnának kiszolgáltatottá.

R.-K. Z.: Ha tudnák, mi történhet velük egy próbán vagy egy felvételin, vagy azt, hogy ki mit kérhet tőlük. Amikor arról beszélgettünk, hogyan lehetne a Színműre bevinni ezt a képzést, akkor tudtam meg, hogy nincs egységes tanrend, hanem az osztályfőnök határozza meg a programot. Akik pedig emberekkel foglalkoznak, pláne tanítanak, azoknak elemi szükségük van erre a tudásra – annál is inkább, mert a tapasztalatok szerint akinek problémája van ezzel, az akar a legkevésbé foglalkozni vele. Ahogy ideális lenne vezetőknél a szupervízió intézménye is, hogy megbeszélhessék a vonatkozó problémáikat. De mindezek az ügyek nem színházspecifikusak. Ez a társadalomnak a demokráciához való viszonyáról szól, arról, ki hogyan szocializálódott a korai életében, majd a szakmájában. Érdekes korszakon vagyunk túl, amikor a munkavállalói érdekképviseletek szinte eltűntek, és az önérték-érvényesítés került előtérbe.

D. K.: Azt a rendszert, szokásrendet, amelyben nagyon kevés dolog működik megfelelően, a résztvevők nem érzik biztonságban magukat, nem transzparens a jogok és elvárások rendszere, ellenben mindenre azt kell mondani kötelezően, hogy nagyon jól működik, leegyszerűsítve nevezhetjük nárcisztikusnak – családokban, egyéb közösségekben, munkahelyeken egyaránt előfordulhat. Az ilyen közegek aztán könnyen kitermelik a grandiózus típusú egyéneket, az úgynevezett nehéz embereket, akik feljogosítottságot éreznek arra, hogy mások emberi méltóságát, biztonsághoz való jogát eltapossák, zárójelbe teyék. Így félelemkeltő kényszerítésekkel elő lehet állítani olyan állapotot, amelyben még az érdeklődő közösségben álló kollégák sem tudnak, mernek szolidaritást vállalni egymással. A színház felől érkező történetek azt mutatják, hogy éppen a színészek és táncosok azok, akik a legkiszolgáltatottabbak. Erre cinikusan lehet azt mondani, hogy a siker mindenért kárpótol, minden megtérül utólag, holott az ember méltóságának akár csak ideiglenes elvétele nyilván sohasem „térülhet meg”. Ilyen közegben markáns hiedelem az, hogy téged egy kicsit megkínóznak, de csak azért, hogy előhozzák belőled a zsenit. Ha ez viszonylag széles körben elfogadott gyakorlat egy szakmában, akkor azt kézenfekvő módon munkamódszernek is gondolják.

– *A szabályozáson kívül mi lehet még a megelőzés módja?*

D. K.: Az oktatás fontosságát nem győzöm hangsúlyozni. Hiszen aki nem kap erőszaktól mentes szakmai skilleket, az nem is tud azokkal dolgozni, hanem, mondjuk, az agresszivitásra épülő hagyományok folytatója lesz, mert másra képtelen. Az edukáció ugyanis nemcsak az önvédelemről és egymás védelméről szól, hanem arról is, hogyan ne váljon az ember bántalmazóvá. Ez persze nehéz ügy, mert kétes, mennyire lehet egy felnőtt embert kiszakítani a szocializációjából, mennyire hajlandó megválni a megszokott sémáitól. Másokkal kegyetlenül viselkedők valószínűleg mindig lesznek, de ha a struktúra részévé válik az is, hogy az áldozat kérhet segítséget, és a bántalmazó nem alkalmazhatja évtizedeken át az ártalmas gyakorlatot, akkor lényegesen jobb lesz a helyzet. Nem mindegy, hogy egy intézménynek mi a célja: az, hogy elfedje azokat a kínos történeteket, amelyek úgymond rossz fényt vetnek rá, vagy az, hogy komolyan vegye a felelősségét minden ott dolgozó iránt.

– *Miért állna érdekükben a hatalommal bírónak lemondani a befolyásuk akármilyen kis részéről? Miért kellene plusz feladatoknak eleget tenni, amelyek nélkül az intézmények ugyanúgy működnek?*

D. K.: Többek között ez lesz az örökségük: nem a félelmet hagyják majd örökölni a következő generációkra, hanem a szolidaritást, és egy olyan attitűdöt, amely lehetőséget ad arra, hogy bárki hangot emeljen a (mindenkori) agresszor, zaklató ellen. Amely egyben azt is jelenti, hogy nem kell többé gyermekként viselkedni, hanem tudatos felnőttként ki lehet állni szakmai, etikai, jogi kérdésekben. Hogy a rossz sémát meg lehet törni. Ráadásul számtalan kutatás igazolja, hogy az ember szívesebben dolgozik fizikai és mentális értelemben egyaránt biztonságos munkahelyen, egyszerűen jobban teljesít, tehát gazdaságilag is megtérül mindez. Számomra érdekes kérdés, hogy ebben a krízisben miért nem látható és ragadható meg a változ(tat)ás ereje, energiája. Most van lehetőségük a színházaknak, hogy jó példával járjanak elől, jó gyakorlatokat vezessenek be, ne nézzenek félre, ezzel is példát mutatva a társadalom egészének, ha tetszik. Ehhez azonban először lokálisan kell cselekedni.